

BIHARY [MÁRTON ?] VISSZAEMLEKEZÉSE AZ 1848–1849. ÉVI ZARÁND MEGYEI ÉS ZALATNAI ESEMÉNYEKRE

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetének feldolgozása kimeríthetetlen témának tűnik. Még napjainkban is felbukkannak eddig meg nem jelent források, amelyek feldolgozása hozzájárul egy-egy kérdés újragondolásához. A különböző műfajokban íródott memoárok más-más szemszögből látatják az eseményeket.¹

Az itt közreadott kézirat a Magyar Országos Levéltár P szekciójában található,² a Dessewffy család levéltárában, Dessewffy Emil gróf iratai között. Noha sehol nem szerepel a szerző keresztnéve, arra következtetni lehet Bihary Róza: *Emlékképek egy polgárháborúból (1848–1849)* című forrásközléséből, ahol így ír: „Apám, Bihari Márton, nagybirtokos és az erdélyi nemesség tulajdonában lévő arany- és ezüstbánya vezetője volt.”³

Ugyancsak itt található Kemény Pál *Emlékek Erdélyről* című munkájának tisztázati példánya,⁴ valamint Dósa Elek *Marosszék* című emlékirata⁵ is. További két kézirat az 1849 utáni viszonyokkal foglalkozik.⁶

Feltételezhető, hogy Dósa Elek és Kemény Pál emlékiratához hasonlóan, ez a mű is azzal a céllal készült, hogy a magyar konzervatívok valamilyen politikai megmozdulásához háttéranyagként szolgáljon. Az 1850-es évek politikai helyzete azonban nem tette lehetővé ezek megjelenését. Mindhárom emlékirat esetében fontos kiemelnünk, hogy szemléletmódját tekintve nem más, mint a liberális ellenzék felelősségre vonásának a vázlata.⁷ Mindhárom szerző különös figyelmet szentel annak a tragikus eseménysorozatnak, amelynek több száz magyar esett áldozatául.

Részletesen leírják a felbujtott román parasztok fosztogatásait, rablásait, mészárlásait. Sajnálatos módon ezen események fölött a szabadságharc leverését követően a cs. kir. hatóságok átsiklottak, semmilyen felelősségrevonás nem történt, mintha hallgatólagosan beleegyezésüket adták volna mindehhez. Ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy a román népfelkelés felfegyverzésében és megszervezésében az erdélyi cs. kir. katonai vezetés fontos szerepet játszott. Ezzel együtt a magyarok rablásairól és gyűjtogatásairól, időnként elhamarkodott ítélethozatalairól is részletesen beszámolnak az emlékiratok szerzői, a történelem szégyenfoltjaként emlegetve őket. Elítélik ezeket a tetteket, nem keresnek menetséget a parancsot kiadó vezetőknek, de megpróbálnak magyarázatot, ok-okozati összefüggést találni.

¹ Hermann Róbert: Műfajok és tendenciák az 1848–49. évi polgárháború és politikusi emlékiratirodalomban. *Századok*, 128. (1994) 113–134. o.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 90 No. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

³ Lásd: Bihary Róza: Emlékképek egy polgárháborúból (1848–1849). S. a. r. Varsányi Péter István. *Partes Populorum Minores Alienigenae*. Történelmi és nemzetiségi folyóirat. Szombathely, 2002. 7. sz. (Női sorsok a történelemben. Szerk. Mózer Ibolya.) (A továbbiakban: *Bihary 2002.*) 167–200. o.

⁴ Kemény Pál eredeti kézírata a kolozsvári Román Állami Levéltárban lelhető fel a malomfalvi Kemény Pál fondban. Közli: Somogyi Gréta: Kemény Pál: Emlékek Erdélyből. *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 281–311. o.

⁵ Közli: Somogyi Gréta: Dósa Elek: Marosszék. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 238–268. o.

⁶ Jegyzések, illetve Némely adatok az erdélyi polgári igazgatás rendszeréről.

⁷ Dénes Iván Zoltán: A liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Budapest, 2008. 24. o.

Kemény Pál Alsó-Fehér vármegye, Dósa Elek Marosszék véres eseményeit örökíti meg. Az erdélyi irtóháborúhoz hasonló tragikus mézszárlásnak esett áldozatául Zaránd vármegye is. Erről többen is írnak, igaz, más-más megközelítésben.⁸ Legvitatottabb talán Avram Iancu román népvészér személyének megítélése. Szilágyi Farkas például olyannak állítja be, aki szakított a magyarelles román vezérekkel (Ion Buteanu, Axente Sever), és szorgalmazta Ioan Drăgoș képviselő közvetítésével a Kossuth által felajánlott békefeltételek elfogadását. Álláspontját csak akkor módosította, amikor Hatvani Imre szabadcsapatvezér a hallgatólagos tüzszünet ellenére bevonult Abrudbányára. Ekkor mozgósította az Érchegységben rejtőzködő csapatát, és könyörtelen irtóhadjáratba kezdett a magyar lakosokkal szemben.

Baternay Imre⁹ nem tesz arról említést, hogy Avram Iancunak különösebben szerepe lett volna az események irányításában, csak arról, hogy ő volt a „mócok” vezére. Eszmei vezetőnek Ioan Buteanuc és Petru Dobrát nevezi.

Bányai Árpád viszont, aki munkájában közölte Ivánovich kapitány jelentését, így nyilatkozott Avram Iancuról: „A felkelők vezérének nevezett Janku Ábrahám egyetlen ütközetben sem volt jelen, hanem ezen idő alatt magánügyeivel, saját személye, valamint rablott vagyonának biztonságba helyezésével foglalkozott.”¹⁰

Hatvani Imre parancsnok túlkapásaival kapcsolatban viszont a visszaemlékezők egyetértettek: emiatt hiúsult meg a Ioan Drăgoș közvetítette, már majdnem sikeresnek mondható béketárgyalás. Az ő bűnének tartják a sok ezer magyar polgári lakos, illetve katona halálát.

Bihary [Márton] kézirata személyesebb hangvételű, hiszen ő magánemberként szemlélte az eseményeket. Bányászati felügyelő lévén, ő irányította a kincstár tulajdonában lévő zalatnai arany- és ezüstbányákat.

Az 1848. októberi zalatnai vérengzéskor családjá a templomba menekült, de unokája és veje a mézszárlás áldozata lett. Nagyobb lánya pusztá véletlen folytán menekült meg. Másnap Gyulafehérvárra kísérték be őket, ahol ellátták sebeiket. Lánya, Bihary Róza, naplójából tudjuk meg, hogy: „a nagy veszély ellenére, ami őt, mint sok jobbágy egykori gazdáját fenyegette, nem tudta rávenni lelkét, hogy elhagyja birtokát. Csak amikor magyar nemzetiségű szolgálai tanácsolták neki a menekülést, egy kis bőrönddel és beteg mostohaanyánkkal elhagyta a házat, mindent a szolgálknak hagyva hátra. A Turkó nevű öreg lovon lovagolt, anyánk egy matracon feküdt a szekéren, így utaztak a rossz úton Rudába, a bányaműhöz, mialatt lent a völgyben tízezer felfegyverzett paraszt vonult be a faluba.”¹¹

Családjá védelmének érdekében Bihary levélben kért segítséget Anton Puchner altábornagytól, az erdélyi cs. kir főhadparancsnoktól, amit meg is kapott, azzal a feltétellel, hogy beköltözik a gyulafehérvári várba. Az itteni magyar parasztoktól értesült arról a szo-

⁸ *Bányai Árpád*: Adalék a zarándj harcokhoz. *Hazánk. Történelmi Közöny*, III. k. 1884. (A továbbiakban: *Bányai 1884.*) 387–396. o.; *Bányai Árpád*: Adalék Zalatna feldúlásához. *Hazánk. Történelmi Közöny*, IV. k. 1885. 611–614. o.; *Bölöni Mikó Samu*: Zalatna és Abrudbánya pusztulása. S. a. r. és előszó *Marjalaki Kiss István*. Budapest, é. n.; *Hegyesi Márton*: Az 1849-ik évi havasi hadjárat történetéhez. Bölöny Sándor okmánygyűjteményéből. *Hazánk. Történelmi Közöny*, IV. k. 1885. 615–636. o.; Ifj. Kemény István báró emléklapjai, melyeken mint a boldogtalan 1848. évben utolsó alsófehérmegyei főispán, néhány jelenetet vázol azon irtóháborúból, melyben az oláh rablócsordák a magyar birtokosság ellen dühöngtek. Az eredeti német kézirat szerint közli *H. P.* Budapest, 1903.; *Szilágyi Farkas*: Alsófehér vármegye 1848–1849-ben. Nagyenyed, 1898.; *Süli Attila*: Egy litográfia és háttere. Zalatna, 1848. október 23–24. Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 9. Budapest, 2007. 95–116. o.; *Sávai János*: Jaj Ariélnék! Zalatna, 1848. október 23. Szeged, 1999.; *Moldován Gergely*: A románság. I. k. Nagybecskerek, 1895.; *Kovács Gyárfás*: Az oláhok garázdálkodásai 1848–49-ben az erdélyrészi bányavidékeken. *Történelmi Lapok*, 5. (1896) 22–25. o.

⁹ Munkája meg is jelent folytatásban a *Történelmi Lapok*ban 1876-ban A Zaránd vármegyei oláh lázadás címmel az 516–522., 530–534., 548–553., 561–566., 581–584. oldalakon.

¹⁰ *Bányai 1884.* 396. o.

¹¹ *Bihary 2002.* 184. o.

morú tényről, hogy a román felkelők 1849. január elején Nagyenyedet felégették, magyarok százait legyilkolták. Lélekben megrendülve várták az események alakulását. 1849 májusában Marosvásárhelyre költöztette családját Toldalagi grófékhoz, ahol biztonságot remélt. A világosi fegyverletétel után Kolozsvárra ment, majd visszatért a családjához Marosvásárhelyre.

Emlékirata nem üdítő olvasmány, hanem Kemény Zsigmond önmarcangoló *Forradalom után*-jának hangvételét idézi: „Ezen elősorolt szomorú eseményekkel egybekötöttségben lévén a zalatnai borzasztó katasztrófa is, mert a főszereplők ugyanazok voltak, nem ereszkedve az ezen szomorú esetet megelőzőt politikai előkészítő tényekbe, mivel azok eléggé esmeretesek, a szerencsétlenséget úgy írom le amint történt: annyival inkább, mert az el-lenséges párt, a leöletett s már elrohadott férfiak politikai bűneivel kívánja magát menteni.”

BIHARY [MÁRTON ?] EMLÉKIRATA

Zaránd megye, mint Magyarország része, Magyarhonhoz csatoltatván az 1848-ban költ utolsó törvénynél fogva,¹² az általvétel innepélyén május elején Beöthy Ödön¹³ Bihar megye főispánja jelent meg: kihirdetvén egyszersmind a robotozó nép felszabadítását, a testvériség és egyenlőség – a tudatlan nép előtt már akkor balra magyarázott – jogait,¹⁴ ajánlotta egyszersmind a nemzeti színek viselését és a nemzeti őrség felállítását. Az alig 500 személyből álló magyar elemet 50 000 oláh ajkúval szemben – kivéve egynehány birtoktalan ifjút – már az első napokban aggodalom lepte meg, előre sejdítvén, miként ezen megyében a régi oláh forradalom fészkeiben¹⁵ nem leendő képes a magyar kormány a magyar elemet a felszabadult nevetlen nép erőszakosságai ellen megvédeni. Azért az érettebb és csillapultabb véralkatú nemes egyének a nemzeti őrség fölállítását is ellenzeni kívánták, látva, hogy az őrseregbe beállani vonakodó oláhok, kiket a magyar párt sem akart örömet fegyverben látni, azt csakis ellenök intézett ténynek fogják tekinteni.¹⁶ Nemsokára a balázsfalvi oláh gyűlés¹⁷ reakcionális magvai Zarándban is elhintetvén, a nemhiányzott apostolok által, s Jank Avram¹⁸ is az oláh Komité¹⁹ bizottja, Alsó-Fehér megyében a hegyek között fekvő három uradalmát a királyi fuscusnak²⁰ fölbujtogatván, s Zaránd megye oláh népét is céljai elérhetésére fölszólítván,

¹² Az 1832–1836. évi magyar országgyűlés törvényt hozott a Partium visszacsatolásáról, de a törvényt nem hajtották végre.

¹³ Beöthy Ödön (1796–1854), Bihar vármegye egyik követe az 1830., 1832–1836., valamint az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlésen, majd 1848-ban az első magyar minisztérium kinevezte Bihar megye főispánjává. A szabadságharc idején a kormány megbízásából először a Délvidék, 1848 decemberétől Erdély és Partium kormánybiztosa lett. A világosi fegyverletétel után Bécsen keresztül Párizsba, Londonba, majd végül Jersey szigetére menekült.

¹⁴ Az 1848/VIII., IX., XIII. törvénycikkre utal.

¹⁵ Utalás az 1784. évi román parasztfelkelésre, mely az Érchegeység területéről és Zaránd megyéből, Zalaterna környékéről indult ki Horea, Cloșca és Crișan vezetők szervezésében. A lázadást elfojtották, a vezéreket pedig kivégezték.

¹⁶ Itt arról van szó, hogy a zarándi magyar nemesség azért ellenezte a nemzetőrség felállítását, mert a románoknak nem akart fegyvert adni a kezébe, viszont attól tartott, hogy ha a románokat nem veszik fel oda, akkor azok a nemzetőrséget ellenük irányuló fegyveres testületnek fogják tekinteni.

¹⁷ Az első balázsfalvi román nemzetgyűlést 1848. május 15–17. között tartották. Követelték a román nemzet elismerését, egyenjogú képviselést a törvényhozásban és a magyar–erdélyi unió újratárgyalását a román képviselők részvételével. Ezen kívül az ott tárgyalt kérdések között szerepelt az iparszabadság és a földfoglalások felülvizsgálatának igénye is.

¹⁸ Avram Iancu (1824–1870): erdélyi román jogász. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc ellen Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője.

¹⁹ Az első balázsfalvi román nemzetgyűlésen választottak egy állandó bizottságot (Román Nemzeti Komité), amely Nagyszébenben székelt. Kezdetben 25 tagja volt, elnökévé Andrei Șaguna püspököt, alelnökévé Simion Bărnuțiu választották. Feladata az volt, hogy várja be Bécsből, az uralkodótól, valamint a Kolozsváron összeülő rendi országgyűléstől a románok nemzetként történő elismertetésével, illetve az unió elhatalosításával kapcsolatos válaszokat, azokról értesítse a románságot, és e válaszok tárgyalására hívja össze a következő román nemzeti gyűlést.

²⁰ Allamkincstár.

kénytelen lett a Zaránd megyei tisztség, a rend néminemű fenntarthatása tekintetéből Halmágyon, Brádon és Körösbányán a nemzeti őrséget föllállítani, mely öszvesen alig állott hatvan személyből. Ezeken kívül Halmágyon és Brádon a Biánki ezrednek két századja szállásolt,²¹ melynek lehetett köszönni, hogy a zavarok előbb nem ütöttek ki. Azonban Erdélynek Magyarhonnal törvényesen lett egyesítése után,²² az oláhok nyiltabban kezdenek föllépni, kijelentették reakcionális szellemüket, főleg júniusban, az újabb törvény szerint választandó országgyűlési követek választása alkalmával,²³ midőn egy is az oláhok közül a választásban részt venni nem akart, azt mondogatván „ők a császárral tartanak, nem a magyar királlyal”, kijelentették midőn szeptemberben is tyrokat²⁴ adni nem akartak, mely alkalommal a főispán az ott szállásoló cs. katonaságot aszisztencia végett fölszólítván, a katonai parancsnok azt felelte, hogy az erdélyi főhaditanács parancsa nélkül azt nem teheti.²⁵ Tüstént sürgöny útján megtaláltatván az említett főhaditanács, az azt rendelte, miként a katonaság a tyrok őszveírásukra segédkezetek nyújtson, de ezen rendelete két nap múlva visszavonatot. Azalatt a magyar minisztérium is tyrózási rendeletét visszavonván, midőn toborzás útján kívánt célt érni, s Zarándban is az megkezdett, már akkor a császári katonaság is szerepet cserélvén, az oláhsággal kezdett szimpatizálni, míg végre október 9-én kapott parancs következtében,²⁶ mind a két század a megyéből kivonult. Ezek után a kevés számú nemesség aggodalma nőttön nőtt, főleg minekutána egy oláh szélbeli²⁷ káplár a k. fejevári²⁸ kommandáns útlevelével ellátva, a megyében faluról falura menve, bujtogatta és ingerelte az oláhokat a magyarok ellen. Egy megyei főszolgabíró ezen káplárt kikérdezővén, meggyőződött céljáról, de nem bántotta, hanem a megyéből kiutasította. Egynehány aggodalomteli nap múlva 1848-ban október 21-én Órmingye nevű faluban félre kezdik verni az oláhok tornyaikban a harangokat, a faluból két lovas oláh nyargalva kiabálja „fussatok! jő az ellenség”, az úgynevezett Boicza vidéke fölzúdult, rettegve tudakozza „hol van, vagy merről jő az ellenség”,²⁹ senki sem tud semmi bizonyost mondani: ezen láрма elhat Körösbányára, a megye székhelyére, ott annyit beszél titokban egy-két oláh pap, hogy 23-án Janku be fog jönni Topánfalváról a megye tisztjét restaurálni.³⁰ Egy más azt súgja egy nemesnek „fuss, mert veszély fenyeget”. Nem ok nélkül rémülés fogván el a megyei nemességet, október 22-én Körösbányára szalad tanácskozni, mi tévő legyen? merre fusson? Elhatározzák, hogy aki teheti, drágább fölkelhetőivel Arad vagy Nagyvárada felé vonuljon. Október 23-án a nemesség tehetősebb része 22 szekéren el is indul, de Halmágyon alól, százakból álló fegyveres oláhok által letartóztatik, a fegyverek elszedtetnek, s ki-ki falujába visszamenni utasítatik. Ugyan aznap fölolvastatik mindenfelé Jankunak egy proklamációja, melyben halálos büntetés alatt parancsolja, hogy minden fegyverforgató, lándzsákkal, puskákkal és vasvillákkal ellátva jelenjék meg október 24-én Kristyóron. A proklamációban ezt le lehet olvasni: „*sze potopim dusmanyi nostri*,”³¹ „hogy pusztítsuk el ellenségeinket”, mely kitétel elég volt a vad nép előtt arra, hogy különbség nélkül minden magyart leöljön. Meg is jelent

²¹ A galíciai kiegészítési cs. kir. 63. (Bianchi) gyalogezred két százada.

²² Magyarország és Erdély unióját az 1848: VII. törvénycikk mondta ki, de életbeléptetéséhez szükség volt az erdélyi országgyűlés ugyanilyen értelmű törvényére. Ezt a kolozsvári országgyűlés május 30-án fogadta el, s az uralkodó június 10-én szentesítette.

²³ Az 1848. V. törvénycikk intézkedett a népképviselői választásokról.

²⁴ Újoncokat.

²⁵ A június 10-én kiadott rendeletben a király utasította az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy köteles a magyar minisztérium parancsainak engedelmeskedni. Ezt követően tehát a cs. kir. hadsereg Erdélyben állomásozó csapatai, itt települt szervei, intézményei teljes körűen a magyar minisztérium alárendeltségébe tartoztak. A románok egyébként arra hivatkoztak, hogy miután az uralkodó nem szentesítette a magyar országgyűlés által 1848. augusztus végén a magyar hadseregről, ezen belül az újoncállítástól szóló törvényt, így azt nem is kötelesek végrehajtani.

²⁶ Anton Puchner báró, altábornagy rendelete, amelyben ostromállapotot hirdetett ki Erdélyben és a nemzetőrség lefegyverzését irányozta elő, október 18-án jelent meg. Lásd: *Kövári László*: Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez. Kolozsvár, 1861. 103–106. o.

²⁷ Határőr.

²⁸ Károlyfehérvári (gyulafehérvári).

²⁹ Részletesebben lásd: *Baternay Imre*: A Zaránd vármegyei oláh lázadás 1848. évi martius 15-től 1849. június végéig terjedő idő rövid történeti vázlat. *Történeti Lapok*, 3. (1876) (A továbbiakban: *Baternay 1876*). 533–537. o.

³⁰ Tisztikarát megújítani.

³¹ Să potopim dușmani noștri.

Kristyóron Teleki,³² Kendi³³ és Nemes³⁴ Abrudbánya vidéki vezérek alatt mintegy 7–8 ezer lándzsás oláh, melynek egy része Topánfalva vidékéről jött. Ezek a nemesség falvaiban, főleg Kristyóron, Brádon és Körösbányán, a fegyverek elszedése színe alatt rabolni kezdték,³⁵ az udvarokban s más magyar házakban mindent öszveromboltak, ablakokat, ajtókat, padlázatokat fölszaggattak, öszvetörtek, a bányáknál a természetett aranyat erőszakkal elvették, a magyarokat levetkeztették, úriasszonyokat megmeztelenítettek, hogy az elrejtett pénznemekhez annál biztosabban hozzájuthassanak. Körösbányán október 25-én Bálint Samuelnét megölték. Brádi András régen volt alispán, Brádi Péter főjegyző, Brádi János főszolgabíró, Brádi Pál esküdt, Brádi Sándor 19 éves ifjú, úgy Brádi Andrásné, Brádi Pálné Kozma Johanna kilenc hónapos leányával, Kristyón Abrahámné Brádi Josefa 14 és 9 éves szép leánykáival,³⁶ úgy Gilyén Danielnének két leánya, egyik 12 a másik 10 éves, egy dajka, kocsis és legény. Körösbányáról Brádra menő útjukban, Ribice tájart letartóztatták, a hegyek közé Váka nevű faluba hurcoltattak, ott tartatván szinte két egész napot, október 26-án a ribicsorai daszkel³⁷ vezérlése alatt, volt fiskális jobbágyok által irgalmatlanul lándzsákkal leölettek, előbb megfertőztetvén az ifjú asszonyokat és ártatlan leányokat. Ezen régi nemes családnak pénze, ezüstje, ékszerei s nálok találtató drágább fölkelhetők, s családi leveleik elraboltattak. Meg kell jegyeznünk azt, hogy ezen család minden tagjai a forradalom ellenségei voltak, s az őrsereg tagjai sem voltak, a császári katonatisztek életükön keresztül magyar vendégszeretettel fogadták.

A többi nemesek és magyarok, mintegy kilencvenen a falvakból öszveszedetvén, mint barok úgy hajtottak Brádra, hol a nagy fogadóba zárattak, honnét egy Klima³⁸ nevű katonatisztnak s Major Riebel³⁹ parancsára Brádra szállott 12 katona közbejárásukra, minekutána a legnagyobb megaláztatások között, egy 10 ezerből álló oláh táborba kivitetve a császár hűségére föleskettettek, szabadon bocsátattak, kiknek egy része a legsiralmasabb állapotban Dévára menekült, hol a Major Riebl emberszeretete életüket megtartotta. Ugyanekkor nyugalmazott kapitány Hollaki Imre,⁴⁰ keze levágatása következtében megholt.

Ezen siralmas és soha nem képzelt szerencsétlen esetét a magyar nemességnek egynehány menekült Nagyváradra megvívén, november 5-én Gál László⁴¹ őrnagy 650 főből álló gyalog, s mintegy 100 főből álló lovassággal, melyből 72 Kresz chevaux legers⁴² volt, a megyébe oly véggel jött be, hogy a további pusztításoknak s gyilkolásoknak határt szabjon. Az oláh tábor, mely Guravojon tanyázott ennek hallására megszaladt, hanem harmadnapra mintegy nyolcezer főből álló a Ternavai téren M Vácával szembe, a magyar sereggel csatába szállott,⁴³ de széjjel veretett, a csatatéren hagyván az oláhok elismerése szerint 820, a magyaroké szerint 1008 halottakat, életét vesztvén a becsületes és derék Klima alhadnagy is. Az oláhok két vezére Kendi és Nobili foglyokká tétetvén, mint a Zaránd megyei rablók vezérei kötél által kivégeztettek. Innen a megveretett Landsturm⁴⁴ Brád felé vonulván, egy század Hunyad megyei szélbeli katonaság és 45 szélbeli katona segítségével bízva, újra harcba elegyedett a magyar sereggel, de ott is a rendes katonaság engedve a nagyobb erőnek visszavonult, a Landsturm pedig 200 holtat hagyván a csatatéren elszéledett.

³² Telechi, Aviron: bányászati gyakoromok, román alprefektus Zaránd megyében.

³³ Cănde (Cindea, Chendi) Alexandru: királyi táblai kancellista, román tribun Avram Iancu prefektúrájában. 1848 novemberében Halmágyon a magyarok kivégezték.

³⁴ Nemes (Nobili) Ioan: abrudbányai leltárnok. A magyarok 1848 novemberében Körösbányán kivégezték.

³⁵ Erről lásd részletesebben *Baternay* 1876. 554–55. o.

³⁶ Vö.: *Baternay* 1876. 533–534. o. Jókai Mór is megörökítette az 1848. október 26-i tragédiát *A Brády család* című elbeszélésében.

³⁷ Ribicsorai tanító, a lázadók vezére.

³⁸ Klima alhadnagy nem szerepel a cs. kir. hadsereg 1848. évi Militárschematismusában.

³⁹ Josef Riebel: a 16. (1. román) határőrezred őrnagya.

⁴⁰ Hollaki Imre (?–1848): nyugalmazott cs. kir. százados.

⁴¹ Gál László (1810–1850): őrnagy, a szabadságharc végén ezredes. 1848. június 19-én Arad megye és Arad város nemzetőr őrnagya. Október 20-án egy nemzetőrökből álló hadoszlop élén a román felkelők ellen indult, megtisztította Arad, Zaránd vármegyét, valamint Temes megye északi felét a felkelőktől. 1849. augusztus 9-én súlyosan megsebesült a temesvári ütközetben, ami korai halálát okozta.

⁴² Olasz legénységű cs. kir. 7. (Kress) könnyűlovasezred tartalék százada.

⁴³ A tirmavai ütközet november 6-án volt.

⁴⁴ Népfelkelés.

Ezek után a magyar sereg parancsnoka a fegyverteleneket nem bántva, minekutána az újból befogva tartott magyarokat Brádon kiszabadította, a két csatában 23 személyt veszítve, visszavonult Nagyvárad felé. Mihelyt ez megtörtént, az oláhok nyolc magyar nemest, kik öregségükben s ártatlanságukban bízva a megyében maradtak, befogtak, s kényszerítették hogy egyik a másikat rendre akasszák föl. Ezek közt volt a 80 éves Kristyóry Mihály, a 75 éves Tompos János és az oláh ajkú ügyvéd, Ung Miklós stb.

A magyar seregek kivonulása után a magyar nemesség gabonája, szénája elkoboztatott, a még épességben lévő épületei leromboltattak.

Az oláh prefekt Butyán⁴⁵ végén által a megye kormányát s a Landsturm rendezését, ő a népet fékezni kívánta, s az erdők pusztítását akadályozni törekedett.

Februarius utolsó napjaiban Csutak őrnagy⁴⁶ vezérlete alatt magyar sereg hatolt újra Zarándba. Ez Csernojevics kapitányt,⁴⁷ ki 600 banatusi granicert⁴⁸ vezérlett és Butyánt a megyéből kinyomta: az első K. Fehérvárba, a második a topánfalvi hegyek közé vonult. Csutak tétlenül hevert Zarándban, ki ha Szeben bevétele után⁴⁹ a Bányavidékekre a hegyek közé 2700 főből álló seregével bemegyén, s ahelyett, hogy az oláhokat akasztatja, és az ártatlan Boicza helységén⁵⁰ 1500 darab aranyakat fölveszen, s a bányákban elrejtett föllelhetőket, melyek békés bányász gazdák tulajdonai voltak, hasonló társával, Hatvanival⁵¹ kirabolja, az oláh népet békére intve, vele szelíden bánt. Janku s több vezértársai a fegyvert letették, s ezáltal ezer meg ezer ártatlannak vére kiontása mgkíméltetett volna: s Janku is, ki addig 100 magyar katonát sem mert nyílt téren megtámadni, nem dicsekedhetnék, hogy Erdélyt ő szabadította meg: a kommunizmus elvei, melyeket ő s hiv elvbarátai vertek az oláh nép fejébe, melyeket a legerélyesebb kormány sem fog belőlük küzdelem nélkül kiirtani, nem fogantak volna meg oly mély gyökérrel.

E tájban történt az, hogy generális Bem⁵² a seregét kísérni szokott nagyszámú nőszemélyeket és beteg katonákat Déváról Zarándon keresztül Nagyváradra kívánt kísértetni, ezekhez csatlakozván nagyszámú Hunyad megyei nemesség is, midőn ezen szerencsétlen vándorlók, a Zaránd megye felé nyúló úgynevezett Kaján szűk völgyében utaznándiak, a Landsturm által megtámadtván, személyválogatás nélkül leölettek: mintegy hatvanból álló nők és gyermekek azonban Abrudbányára hurcoltattak, ahol későbbre, május közepén, a többi abrudbányaiakkal együtt lemészároltattak.⁵³

⁴⁵ Buteanu, Ioan (1821–1849): a marosvásárhelyi királyi táblánál volt kancellista, Avram Iancuhoz hasonlóan. Abrudbányán volt ügyvéd, amikor kitört Erdélyben a polgárháború. A Román Nemzeti Komité kinevezte Zaránd vármegye prefektjének. 1849. májusában a békekötést pártolta, ennek ellenére az Abrudbányára bevonuló Hatvani Imre 1849. május 7-én elfogatta és 23-án felakasztatta.

⁴⁶ Csutak Kálmán (1820–1896): őrnagy. 1848. október 9-től hadnagy és őrpáncsnok Szegeden. 1849. február 18-tól a Zaránd megyei dandár parancsnoka. A román felkelőket sikerült az Erdélyi érchegység belsejébe szorítania. Április 1-jén alezredessé léptették elő, de 29-én felmentették beosztásából, május 7-én hadbíróági eljárás indult ellene. A román polgári lakossággal szembeni kegyetlenkedéssel és anyagi visszaéléssel vádolták. Aradon 1850. február 28-án kötél általi halálra ítélték, amit március 14-én 16 év várfogságra módosítottak. 1857-ben kegyelmet kapott. Visszaemlékezéseit lásd: Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848–1849. évi szabadságharc különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868.

⁴⁷ Csernoevicz, Georg, a cs. kir. 31. (Leiningen) gyalogezred századosa, 1848-1849-ben a Maros mentén működő cs. kir. különítmény parancsnoka, a szabadságharc után a 27. (Piret) gyalogezred őrnagya.

⁴⁸ Határőr.

⁴⁹ Bem tábornok csapatai 1849. március 11-én foglalták el Nagyszebent, az erdélyi katonai ellenforradalom központját.

⁵⁰ Csutak boicai akciójára 1849. április 14-én került sor.

⁵¹ Hatvani Imre (1818–1856): szabadsapatvezér az 1848–1849-es szabadságharcban. Az 1849. májusi békealkudozások idején bevonult Abrudbányára, amit a román felkelők a fegyverszünet megszegésének tekintettek, és ezért bosszút álltak Abrudbánya és Verespatak magyar lakosságán. 1850-ben visszatért Erdélybe, Nógrádban az osztrákok kezébe került. Budán a börtönben halt meg anélkül, hogy társai közül valakit is elárult volna vallomásaival.

⁵² Bem, Józef (1794–1850): vezérőrnagy az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban. 1848. október második felében a bécsi forradalom fegyveres erőinek parancsnoka, a vereség után Magyarországra jött, decembertől az erdélyi hadsereg főparancsnoka. 1849 áprilisától altábornagy. 1849 augusztusában a déli magyar főszereg parancsnoka. A szabadságharc leverése után emigrált, török pasa lett.

⁵³ Bihary állításával ellentétben, a szállítmányt a románok nem semmisítették meg teljesen. Két ilyen szállítmány volt. A Csutak Kálmán (a 27. zászlóalj parancsnoka) által vezetett szállítmány február 9-én indult el Déváról, útközben többször is visszaverte a román felkelők támadását, majd Körösbányán, Nagyhalmágyon és Belényesen át Nagyváradra érkezett. Csutak 230 emberével öt nap alatt tette meg ezt a nem veszélytelen utat. Erről lásd: *Hermann Róbert: Az abrudbányai tragédia*, 1849. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Hermann*

Május hónap elején 1849-ben Kossuth⁵⁴ a hegyi oláhokkal, az ország más része meghódoltatva lévén, békére kívánt lépni. Evégre beküldötte Drágoş⁵⁵, az oláh ajkú nemzeti képviselőt, ki be is mentén Abrudbányára, ott a békét megejtette.⁵⁶ Ezt megértvén Hatvani őrnagy⁵⁷ a Zarándban tanyázó 1400 főből álló magyar sereg vezére, azon ürügy alatt, hogy a béke föltételeit foganatba vegye – hihetőbb pénzsomja kielégítése végett – 500 fegyveres és 180 lándzsás magyar vitézekkel Abrudbányára beindult. Egy oláhországi főnök, ki a Jank táborából a magyarokhoz szegődött, többeket figyelmeztetett arra, miként Janku többször úgy nyilatkozott, hogy ha Abrudbányára magyar seregek hatnak be, az egész abrudbányai és verespataki magyar és német népességet le fogja öletni, de Hatvani azzal nem gondolt, Janku pedig szavát borzasztólag váltotta be: ugyanis az említett Vicián⁵⁸ nevű oláh főnök, megsúgván Jankunak a magyar erő csekélységét, roppant táborával Hatvanit a hegyek közül kinyomta, Verespatakot és Abrudbányát leégettette, a fegyvertelen magyarokat és németeket leölette, azoknak temérdek kincseit elraboltatta, Drágoş felakasztatta.

Az inkább makacs, mint vitéz Hatvani egynehány nap telve, 1200 főből álló seregével újra behatván a hegyek közé,⁵⁹ a már vérszemre kapott oláh táborától, melyet már akkor két gyakorlott császári tiszt is vezérelt, a járhatatlan szűk völgyekben megveretett, elvesztvén mintegy 700 katonáját és 4 ágyúját. Hatvani megmentett népével Zarándból ezen szerencsétlen és okatlan expedíciója után Nagyváradra vonult vissza. Arad megye szélén Butyánt, ki Abrudbányán a Kossuth ígéretei következtében a magyarokhoz által jött, némely zarándiaknak azon állításokra, miként a zarándi nemeseket ő akasztatta volna fel, kötél által kivégeztette. E tájban a bukurestiek, két jó reménységű kristyóri nemes ifjút elfogván, több napig tartott kínzások után a legkegyetlenebbül kivégezték, s több imitt-amott bujkáló magyarokat kézre kerítvén megölték.

Abrudbányának kirablása, porrá égetése s mintegy 4000 ártatlan fegyverteleneknek legyilkolása arra bírta a magyar kormányt, miként nagyobb erővel támadja meg az országnak majd minden részéből a hegyek közé menekült, rablásról s gyilkolásról ismeretes oláhokat. Több előrelátó és a terrenalumot esmerő mérsékelt gondolkozású hazafi ezen expedíciót rosszalotta, nyilván kijelentvén, miként a bányavidék oly helyek, hol kevés számú sereg, fegyver, nagy számú pedig éhség által fog elveszni, de megmásolni nem lehetett, sőt a tanácsadók hazaárulóknak kereszteltek.⁶⁰

A jóslat, fájdalom! szomorúan valósult, a dicsőséget a nagy bujtogató, de ismeretes gyáva katonára Janku aratta (a hegyek közötti oláh seregeket Jounnovics kapitány⁶¹ vezérelte s rendezte, mint ez megtetszik a *Siebenb. Boteban* kiadott tudósításából Pater Thalsonnak⁶²), de csak addig, míg majd a magyar forradalom tulzó ellenségei is által fogják látni, hogy ezerek ártatlan vérével

1999.) 87. o. A másik szállítmányról ír Baternay (*Baternay* 1876. 582. o.), eszerint a 14. huszárezred 80 katonája által kísért szállítmányt a románok Gyalumárénál megtámadták, s a katonai kíséret kivételével (amely visszamenekült Dévára) a betegekkel és polgári személyekkel álló csapat nagy részét lemészárolták.

⁵⁴ Kossuth Lajos megbízta Ioan Drágoş román származású országgyűlési képviselőt április 14-én, hogy tárgyalásokba bocsátkozzon a román felkelők vezetőivel a fegyverletétel feltételeiről. Avram Iancu és Ioan Buteanu elfogadta ezt az indítványt, ennek eredményeképpen Csutak Kálmán nyaraló parancsnok fegyverszünetet hirdetett. A románok vezetőinek hozzáállását látva, mindenki optimistán nyilatkozott, és Kossuth méltányos békefeltételeket ígért. Lásd: *Spira György: A túlpartról üzenő Ioan Drágoş*. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest, 1989. 241–271. o.; *Hermann* 1999. 89. o.

⁵⁵ Drágoş, Ioan (1810–1849): ügyvéd, Bihar megyei alszolgabíró, 1848-ban a pénzügyminisztérium titkára, Bihar megye belényesi kerületének képviselője. 1849-ben kormánybiztos a kisjenői ortodox zsinaton, majd kormány megbízott a románokkal folytatott békétárgyalásokon. Május 10-én a román felkelők Abrudbányán meggyilkolták.

⁵⁶ Bihary állításával ellentétben a békét sajnos nem sikerült megkötni. Lásd az előző jegyzetet.

⁵⁷ Hatvani valójában nem volt őrnagy, csupán rang nélküli szabadsapat-parancsnok.

⁵⁸ Vițianu, Constantin: eredeti nevén Racovița, Constantin, román prefekt.

⁵⁹ Hatvani először május 10-én, másodszer május 15-én vonult be csapataival Abrudbányára.

⁶⁰ Bem 1849. május 23-án utasította Kemény Farkas ezredest a román felkelők elleni havasi hadjárat megindítására. A hadjárat június 8-án kezdődött meg, s noha Keménynek sikerült egészen Abrudbányáig eljutnia, a felkelők táborait nem tudta felszámolni, s Zalatna irányába elhagyta az Érchegeységet.

⁶¹ Ivanovich (Ivanovici) von Kollinensieg, Theodor: a cs. kir. 16. (1. román) határezred századosa. A szabadságharc alatti ténykedéséről szóló 1849. október 7-i jelentését közli: *Bányay* 1884. III. k. 387–396. o.; *Silviu Dragomir: Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. Documente din Arhivele Ministerilor de Războiu, Justiție și Interne din Viena. Vol. I. Sibiu, 1944. 172–186. o.*

⁶² Dyonis Thalson: a gyulafehérvári várórség helyőrségi lelkésze 1849. március 20–augusztus 12. közötti naplóját lásd: *Die Belagerung von Carlsburg 1849, vom Garnisons. Caplan Dionys Thalson*. In: *Die Romanen der österreichischen Monarchie. Heft 2. Wien, 1850. 148–163. o.*

s százados kegyeletek öszverombolásával szerzett egyéni és nemzeti képzelt dicsőség, sem a nap hőseinek, sem a kommunisztikai eszmék által demoralizált tudatlan népnek, annyival inkább a keresztény jó Fejedelemnek és magos kormányának soha áldást hozó nem lehet.

Azonban mielőtt a hegyek közé bemenendő sereg Zarándba hatolt volna, az úgynevezett mócok,⁶³ a zarándi néppel egyesülve, egy jámbor nevű vezérök alatt, a megyében egy-két földesúri épületet kivéve, minden névvel nevezendő földesúri s más magyar polgárok épületeit, egész Körösbányát, Brádot és Nagyhalmágyot stb. porrá égették.

Ezen rendkívüli pusztításokat látván a magyar sereg, hozzájárulván ehhez Forró ezredesnek⁶⁴ alattomos megsebesítése és két huszárnak megölettetése, a megyében az oláh falvakat rendre leégette, szám szerint kisebb-nagyobb mértékben 73-at. A bűnt, akárki tegye, bűnnek fog az maradni, azért a magyar seregeknek ezen bűnös tettét, azt bár ha visszatorlás szükségétől kénytetve tették is, menteni nem szabad, ennyit csakugyan megcáfolhatlanul állítani lehet, hogy ha az oláhok 1848-ban október 23-án 50–60 vadászfegyver elszedése színe alatt, melyből egyet is egy oláh ellen sem használt senki... tízezeren a szerencsétlen magyarokat meg nem támadják... a legmegalázóbb méltatlanságokat rajtok el nem követik... a derék és ártatlan Brádi családot s másokat oly kannibáli módra le nem gyilkolják... minden magyar és német vagyonát el nem rabolják... épületeit öszve nem rombolják... magyar seregek Zarándba nem jöttek volna.

Forró és Kemény Farkas⁶⁵ ezredesek a hegyek között mily szerencsével harcoltak, azt mások részrehajlással... és anélkül is bőven megírták... s minthogy ezen rendeim csakis inkább zarándi eseményekre vonatkoznak. Zarándról még egypár rendben azt írhatom, miként az egymást föl-váltó pusztítások és gyilkolások által, csaknem végső pusztulásra jutott: főleg a nemesség örökös koldusbotra került, s minthogy Zaránd megye magyar vérbe fordított és rabláshoz szokott népe még most sem tűri a magyart, mert roppant bűne érzetében azt Isten ostorának hiszi, azért egy magyar sem merészel elpusztult javaihoz közelíteni, s így kétségbeesve néz szembe a még keservesebb jövődövel: s már csakis egy nem-késedelmes kormány zabolázhatja meg a még dühöngő kedélyeket, méltán fájlalni lehet mind a tulajdonosok, mind a kincstár, mind pedig a megye népére nézve, melynek nagyobb része bányászatból élt, a bányaművelés megakadását, s annak az erdők még most jelenben is, a béke idején, mindennapi pusztítások miatti egész megszüntetését, éppen most, midőn a kincstárnak arany és ezüst pénzre oly nagy szüksége van.

A magyar seregeknek augusztusban 1849-ben lett teljes lefegyverkeztetésük után Janku Halmágyon egy nagy oláh gyűlést tartván, minekutána abban is a magyarok elleni gyűlölséget nem csillapítani, hanem élesíteni kívánta, a megyébe adminisztrátort és inspectorokat tett:⁶⁶ ezek kormányoztak december 1-ső napjáig 1849-ben a csuci járásban álnév alatt, a szelíd és mindig császár híve Farkas Elek⁶⁷ és más 5 tisztársai, kiket generalis H. Lichtenstein⁶⁸ nevezett volt ki augusztusban 1849-ben, gyilkosa Kreynyik⁶⁹ volt. Ezen kormány alatt az erdők pusztítása még növekedett, a kommunisztikai eszmék még inkább lábra kaptak, mert a földesurak telkeit osztani, s azokra házakat kezdettek építeni. A nemességnek 1849-ik beli termése, mit 1848-ban vetett volt, kezök közt elolvadt.

Ezen elősorolt szomorú eseményekkel egybekötöttségben lévén a zalatnai borzasztó katasztrófa is, mert a főszereplők ugyanazok voltak, nem ereszkedve az ezen szomorú esetet megelőzőt politikai előkészítő tényekbe, mivel azok eléggé esmeretesek, a szerencsétlenséget úgy írom le,

⁶³ Móccok: román hegyi parasztok.

⁶⁴ Forró Elek (1813–1893): honvéd ezredes, a dévai hadosztály parancsnoka, a havasi hadjárat megindulásakor csípőlővést kapott, hetekig szolgálatképtelen. A szabadságharc leverése után Aradon 6 év várfogságra ítélték, majd 1851-ben kegyelmet kapott.

⁶⁵ Kemény Farkas, báró (1796–1852): kilépett cs. kir. huszár főhadnagy. 1848 szeptemberétől nemzetőr őrnagy, 1849 februárjától honvéd alezredes, április elejétől ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Emigrált.

⁶⁶ Felügyelőket. – Az 1848–1849-es szabadságharc bukása után Erdély közigazgatása megváltozott.

⁶⁷ Valószínűleg borbáthvízi Farkas Elek, 1848-ban Hunyad megye alispánja a megye marosi alsó kerületében.

⁶⁸ Liechtenstein, Franz, herceg (1802–1887), cs. kir. altábornagy, előbb a cs. kir. főszereg lovashadosztályának parancsnoka, majd az I. hadtest hadosztályparancsnoka, végül a tartalék hadtest parancsnoka, lovassági tábornokként halt meg.

⁶⁹ Nincs róla életrajzi adat.

amint történt: annyival inkább, mert az ellenséges párt, a leöletett s már elrohadott férfiak politikai bűneivel kívánja magát menteni.

A történet rövid vázlata ez.

A robotozó nép fölszabadulta és a testi büntetés megszüntetése után, a zalatnai uradalmi K. tisztek, méltán félhetvén a mindjárt sokat követelő és fölizgatott nép kitérésétől, mert friss emlékezetükben volt a Varga Katalin⁷⁰ alatti merész oláh mozgalom, ezen asszony egy Bucsum nevű, a hegyek között fekvő fiscalis falunak,⁷¹ úrbériség fölött a fiscussal perlekedőnek volt ezelőtt öt évvel bizottja, és oly szerepet játszott az akkori kormány dacára is, miként csakis egy fő oláh papnak⁷² fortélyá által lehete befogatni. A császári kasszák és privát vagyon oltalmazhatása tekintetéből rendes katonaságot oda nem kaphatván, az új törvény értelmében nemzeti őrséget alakítottak, s az K. Fehérvárról kapott 150 császári fegyverekkel el is láttatott. Jank Ávrámnak még június elején Topánfalva körül tett esmeretes bujtogatása szüntelen rettegetésben tartotta az egész Zalatna művelt népét. Október 4-én Pestről – hol oláh deputációban volt – ügyvéd Dobra Péter⁷³ hazaérkezvén Zalatnára, a félelem komolyabb kezdett lenni, de nyugalom volt október 21-ig 1848: akkor (mert az oláhok kitérésüknek ez volt kitűzött napja), egybesereglik Zalatna körül temérdek lándzsás és löfegyveres nép, követség érkezik K. uradalmi adminisztrátor és bányászati tanácsos Nemegyei Jánoshoz, tekintélytelen köz volt oláh jobbágyokból álló (mert a fő lázítók gonosz szándokuk öntudatában félrevonulva ingerlék a népet), ez azt kívánta, hogy a nemzetőrök a fegyvereket adják le. Nemegyei s más előkelő bányásztisztek efölött tanácskozáva azt határozták, hogy vezér nélküli műveletlen csodának a fegyvereket által nem adandják, de jó szívvvel leteszik, akármely katonatisztnak, ki a császár nevében azt kívánni fogja. Nemegyeinek azon kérdésére „ki a vezéretük”, s „ki nevében kívánjátok az öfölsége várából adott fegyverek kezétükbe szolgáltatását?” azt felelték: „kik vezéreink majd megláthatjátok, a fegyverek kiadását pedig az öfölsége nevében kívánjuk.” Ezen váratlan nyilatkozat után Nemegyei mindjárt sürgönyt küldött mind K. Fejérvárra mind pedig Szebenbe a K. Kincstartó Tanácshoz, de azok a már 21-én K. Fejérvárat kiütött lázadás miatt, kívánt helyükre el nem juthattak.

Látván a zalatnai magyar és német intelligencia élte veszélyben forgását, elhatározta a fegyvert lerakni, ha az oláhok is azt lerakandják. Október 20-án a fegyvereket mindkét részről lekezdék rakni, de egy pojánai oláh sebesen Zalatnára belovagolván, egy pisztollyal a nemzetőrök közé lő, azt kiáltván „hogy a magyarok és nemzetőrök, ha fegyverüket lerakják is foglyokká tétessenek.” Erre a nemzetőrök fölragadván fegyvereiket, az oláhokra lőnek, mire az oláhok kirohantak a városból, de a már nálók készen állott szalmatekercekkel újra megjelenvén, a házakat, nevezetesen a k. épületeket és templomokat lángba borítják – mi kétségbeesésig való rémülést okozván –, az egész népesség, nőekkel és gyermekekkel együtt, drágább félhetőit magához véve, hogy a nagy tűz martalékja ne legyen, kiköltözött a városból, K. Fejérvárra menendő.

⁷⁰ Varga Katalin (1802–1852 után): a bányászok jogainak, kiváltságainak védelmezője. 1839-ben pert indított a brassói eljárásságnál a kötelgyártók ellen, de ügyét elnapolták, és őt megbélyegezték a „nyughatatlan” címmel. 1840-ben, mikor Bécsből Brassóba tartott, Aradnál meggondolta magát, és Kolozsvár felé folytatta útját. Valószínűleg ekkor találkozott a zalatnai kincstári uradalomhoz tartozó Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes bányászjobbágyaival, akiknek földesuruk, a kincstár nem volt hajlandó kifizetni az aranybányának a falvakra eső, több éves elmaradásban lévő jövedelemrészesedését. A három falu lakói megbízták Varga Katalint saját perük intézésével is, aki ezt ettől kezdve szívügyének tekintette. Álruhában járta a vidéket, és a jobbágyok sérelmeit összeírta, felterjesztette az eljárásságokhoz és a bécsi udvarhoz. A magyar hatóságok egy parasztlázadástól tartva kiadták az elfogatási parancsot Varga Katalin ellen. Andrei Şaguna püspök közreműködésével 1849. január 19-én elfogták és 20-án a nagyenyedi börtönbe zárták. Március 26-án áthelyezték a gyulafehérvári börtönbe. Szigorú őrizet mellett itt töltötte a szabadságharc idejét. Perét 1850-ben tárgyalták újra, decemberben hirdettek elsőfokú ítéletet. Négyéves vizsgálati fogság után háromhavi elzárásra, a perköltségek viselésére és Erdély területéről való eltávolításra ítélték az állami közbiztonság, a közbéke elleni vétség és a jobbágyok földesuruk elleni izgatása címén. Ezt enyhítette a másodfokú ítélet 1851 februárjában. Ez év májusában szabadult, de rendőri megfigyelés alatt állt. Zalatnai birtokára nem térhetett vissza, csak Halmágyra. Halálának időpontja nem ismert.

⁷¹ Királyi kincstári tulajdonban levő falu.

⁷² Ti. Andrei Şaguna püspök.

⁷³ Dobra, Petru (1817–1849): ügyvéd. Zalatna szülőtte. Ő is a marosvásárhelyi királyi táblánál volt kancellista. Avram Iancu szövetségese, a magyereellenes mozgalmak egyik szellemi atyja. 1849 májusában Abrudbányára utazott, hogy Ioan Drăgoşsal találkozzon a békekötés feltételeinek egyeztetése ügyében. Ioan Buteanuval együtt ő is fogságba esett. Május 9-én az abrudbányai református iskolában kivégezték.

A városon kívül az oláhok sürgetésére a nemzetőrök a nők rimánkodása következtében – mert így éltük megmaradását reményltek –, a fegyvereket lerakták, oly föltétel alatt, hogy őket bántódás nélkül Fejérvárra⁷⁴ kísérjék, s a fegyvereket is szekerekre rakva, oda, honnan adattak, visszavigyék. De fájdalom, mihelyt a fegyvereket az oláhság kezéhez kaphatta, azokat egymás között fölosztotta, a megrettent és vést jósló zalatnai szép népet, mintegy ezerig valót maga előtt hajtva, minthogy már estve volt Pnesaka nevű falunál egy térbe éjjeli ottmaradásra letelepítette.

Itt nyílt meg már valósággal a halálnál keservesebb siralom háza. Azon sok művelt bányász férfiaknak, erényes jó anyáknak és számtalan ártatlan leányoknak és gyermekeknek hallani kellett egész éjjen ált, az oláhoknak afölötti tanácskozásukat, vajon csak a nemzetőröket öljk-e le vagy pedig az egész szerencsétlen sereget? Győzött a rablás vágya, s elhatározatott az egésznek legyilkolása. Megelőzőleg egész éjjel folytak a rablások, nők és leányok megfertéztetése. Frenzl Ferenc bányanagy és geometra – úgy Árkosi Lajos nyugalmazott erdőmester szép és erényes leányait, szüleik láttára rendre fertőztették. A teljes veszélyt hozó nap 24-ik októberre fölvirradván, pokoli ordítások között elkezdődött a hallatlan mészárlás. Asszonyok és 10–12 éves oláh gyermekek is vetekedtek szülőikkel az öldöklésben: mely mindaddig tartott, míg egyet lábon állva láttak, azután kifáradván a gyilkolásban, újabb rablásokhoz fogtak. A megölettek meztelenségig levetkezettek: a kisebb és nagyobb sebű de még élő nőknek és gyermekeknek, kik mintegy 170-en voltak, éltük megkíméltetett ezen szerencsétleneknek azon állításukra, hogy németek, nem magyarok: de azokon is egy ingnél és egy öszveszaggatott felső ruhánál egyebet nem hagytak. Ezek, sok szenvedések után végre K. Fejérvárra a legborzasztóbb állapotban bevitettek.

Ezen az emberi nem történetében szinte hallatlan gyilkolás alkalmával elveszett mintegy nyolcszáz személy – megöletett szinte az egész bányászati tisztikar –, oly nagy intelligencia és oly szép műveltség egy csomóban, mennyit öszvevarázsolni ily körülmények között fertályszázad alig képes.

Kirabolgatott a cs. k. főaranyváltói pénztár, melyben arany és ezüst kivert pénz 117 700 forint volt. Leégettetek minden arariális épületek,⁷⁵ tisztí szállások, le a roppant költségbe került ércolvastók, minden hozzátartozó épületekkel. Csak az Ararium kára egy millió pengő forintot fölül halad, ide nem számítva a kohók leégetésük miatt évenként fél millió pengő forintot érő aranyak és ezüstnek elvesztését, mert a kohók évenként kerek számmal ennyit érőt szoktak olvasztani. Ide nem számítva az értelmes bányásztisztek és bányatulajdonosok leölése. Törmüvek leégetése és bányák öszvevágása általi kiszámíthatatlan milliókra menő károkat és hátramaradást.

Ha már mindezeket az igazság mérlegébe tesszük, azon szolgálattal, melyet a hívnek kerszelt oláh népfaj a forradalom megfojtására tett, kérdelem, melyiknek van nagyobb súlya? Elvégre az író előtt az az egy megmagyarázhatatlan, hogy most, midőn az álladalom nemes ércpénznek oly nagy szükiben van, midőn a hegyi népek sok ezerei csakis bányászatból élhetnek, azok megcsökkenésökkel vagy tovább is rablók maradnak, vagy éhen vesznek el.

Midőn éppen a kir. fiscusnak azon volt colonussai tették ezen roppant károkat, kiknek csekély úri szolgálatjuk volt, s mégis a bányászat körül tett szolgálatjokat, a robotjuk betudása mellett egy négyökrös napszámnál, négy váltó forinttal jutalmazták: miért késik a kormány azokat reá szorítani? hogyha a károkat nem fizetik is meg, legalább illő napidíjért a bányászat helyreállítása körül segédkezeket nyújtsanak, mert a késelem mindenben káros, de a bányászatnál veszélyes is.

⁷⁴ Ti. Gyulafehérvárra.

⁷⁵ Kincstári épületek.